

ОЦІНКА ПЕРСПЕКТИВ ВІДНОВЛЕННЯ ДРІБНОГО ТА СЕРЕДНЬОГО АГРОБІЗНЕСУ В УКРАЇНІ ТА АНАЛІЗ КЛЮЧОВИХ ЗАПИТІВ

на основі фокус-груп та глибинних
інтерв'ю

Під ред.: А. Сухарини, А. Барбелюка та Ю. Горбаня
Липень 2022

Вторгнення Росії в Україну продовжує поглиблення світової продовольчої кризи. У 2021 році вартість продовольства у світі зросла на 40%, а російсько-українська війна лише погіршить ситуацію. За оцінками експертів, Україна втратить від 20% до 60% врожаю.

За результатами глибинних інтерв'ю з дрібними та середніми фермерами в Україні, профільними експертами та представниками місцевої влади сформовано цей звіт, який має на меті узагальнити найбільш типові проблеми представників сільськогосподарської сфери, а також сформуванати рекомендації для органів державної влади та міжнародних структур, задля зменшення негативних наслідків війни на продовольчу безпеку України та світу.

Під час дослідження було проведено 11 фокус-групових досліджень з дрібними та середніми фермерами, експертами і представниками місцевої влади (як в регіонах, що безпосередньо постраждали від бойових дій, так і в умовно безпечних регіонах), та 33 глибинних напівструктурованих інтерв'ю.

Фонд
Демократичні ініціативи
імені Ілька Кучеріва

FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG

ЗМІСТ

Вступ

Методологія дослідження

Ситуація у аграрній сфері та типові проблеми сільськогосподарських підприємств до повномасштабного вторгнення Росії

Типові способи організації експорту с/г продукції дрібними та середніми фермерськими господарствами до повномасштабного вторгнення Росії

Оцінка втрат дрібних та середніх агропідприємств у зв'язку з повномасштабною російською агресією.

Особливості зміни поточної роботи дрібних та середніх аграрних підприємств.

Особливості відновлення роботи агропідприємств на звільнених територіях

Необхідна допомога від держави для дрібних та середніх фермерів

Необхідна допомога від міжнародних партнерів та донорів

Експортні плани опитаних дрібних та середніх фермерів

Висновки та рекомендації

Гайд 1

Гайд 2

ВСТУП

Вторгнення Росії в Україну продовжує поглиблення світової продовольчої кризи. У 2021 році вартість продовольства у світі зросла на 40%, а російсько-українська війна лише погіршить ситуацію. За оцінками експертів, Україна втратить від 20% до 60% (залежно від руйнувань, спричинених військовими діями) врожаю. В Уряді України запевняють, що всередині країни, ключових резервів на 2022 рік достатньо, але виникає питання про значне скорочення (або навіть ембарго) на експорт окремих культур. Однак, навіть без реалізації найгіршого сценарію, морські порти в Україні наразі заблоковані російськими агресорами, що унеможлиблює нормальну експортну діяльність.

Військові дії, в основному, відбувались або відбуваються в 12 областях України, де вирощується більшість сільськогосподарських культур. Ситуація ускладнюється не лише бойовими діями, а й складною економічною ситуацією. Є проблема з паливно-мастильними матеріалами (та їх цінами), організацією логістики тощо. Російські війська свідомо знищили і досі продовжують нищити значну кількість сільськогосподарських об'єктів.

При цьому продовольча безпека України на 2022-23 роки є задовільною. Уряд сформував достатні запаси продукції, щоб уникнути тотального дефіциту. Проте експорт з України буде складним, або ж взагалі неможливим. Приблизний перелік проблем, які вже унеможлиблюють звичайний рівень експорту сільськогосподарської продукції:

- Знищення сільськогосподарської техніки та елеваторів.
- Нестабільна економічна ситуація і відсутність гарантій щодо закупівлі паливно-мастильних матеріалів та необхідних добрив.
- Мінування значної частини сільськогосподарських угідь, де ведуться бойові дії.
- Блокада Росією торговельних портів у Чорному та Азовському морях.
- Невизначеність щодо подальшого розвитку конфлікту унеможлиблює гарантування ведення сільського господарства у нині відносно безпечних районах.

Наразі неможливо передбачити точні наслідки ситуації, яка розгортається. Проте вже зараз можна говорити про надзвичайно серйозні проблеми російського вторгнення для сільського господарства України і, як кінцевий результат, значну продовольчу кризу у світі.

Продовольча криза найбільше вплине на африканські країни, які мають високий рівень залежності від українського збіжжя. Якщо заможніші країни зможуть забезпечити себе дорогими продуктами харчування, то найбідніші країни Африки (і частково Азії) не зможуть, належним чином, задовольнити свої потреби, що в деяких випадках може призвести навіть до голоду.

За результатами глибинних інтерв'ю з дрібними та середніми фермерами в Україні, профільними експертами та представниками місцевої влади сформовано цей звіт, який має на меті узагальнити найбільш типові проблеми представників сільськогосподарської сфери, а також сформувані рекомендації для органів державної влади та міжнародних структур, задля зменшення негативних наслідків війни на продовольчу безпеку України та світу.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Під час дослідження було проведено 11 фокус-групових досліджень з дрібними та середніми фермерами, експертами і представниками місцевої влади (як в регіонах, що безпосередньо постраждали від бойових дій, так і в умовно безпечних регіонах), та 33 глибинних напівструктурованих інтерв'ю. Фокус-групи проводились як онлайн, через сервіси відеозв'язку, так і наживо.

Фокус-групи та глибинні інтерв'ю проводились впродовж травня - червня 2022 року відповідно до гайдів (путівників), які були розроблені у версіях для умовно безпечних регіонів і тих регіонів, де відбувались (чи відбуваються) бойові дії (додатки №1, №2). Респондентам гарантувалась конфіденційність. Аудіозаписи фокус-групових дискусій та інтерв'ю було транскрибовано у текстовий формат із вилученням персональних даних. Всі наведені цитати знеособлені для неможливості ідентифікувати респондента.

Усі рекомендації будуються на основі даних, зібраних під час дослідження, і не обов'язково відображають погляди виконавця дослідження.

СИТУАЦІЯ В АГРАРНІЙ СФЕРІ ТА ТИПОВІ ПРОБЛЕМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ДО ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ

До повномасштабного російського вторгнення, у дрібних та середніх фермерів в Україні було достатньо багато труднощів і проблем, однак більшість з них були вирішуваними. Сфера, загалом, розвивалась та демонструвала позитивну динаміку. Серед типових проблем, які траплялись, можна виділити наступні:

Труднощі в отриманні кредитів чи лізингу техніки:

I3: Можна так сказати, що це неможливість отримання кредитів на ремонт техніки або лізинг техніки. Звичайні рядові проблеми фермерів, нічого особливого.

ФГД-2_Микола: - Якщо взяти кредит, це означає - залишитися без нічого. Як колись казав мій знайомий: - і коротких штанців не буде. Це однозначно. З таким господарством, яке має 50 чи 100 гектарів, погасити кредит просто неможливо.

Частина учасників фокус-груп зазначали, що існували не стільки проблеми в отриманні кредитів, скільки незадовільний, для певних категорій підприємців, рівень кредитної ставки та термінів їх обслуговування.

ФГД-5_Олександр: - Кредити зараз - без проблем. Пиши заяву, оформляй відповідні документи і бери скільки треба. Принаймні, для нас так.

ФГД-5_Ч4: - Так, як і зараз, для СГ без проблем.

Частина фермерів загалом зіткнулась з такою проблемою, як нестача обігових коштів.

I16: У нас були проблеми такого характеру, як нестача обігових коштів, і це дуже заважало нашому розвитку.

Відсутність чи низький рівень державної підтримки, труднощі з державним регулюванням – традиційні скарги від аграрних підприємців. Складність державного регулювання змушує частину бізнесів залишатись у тіні. Як наслідок – неофіційне оформлення працівників, відсутність податкових відрахувань тощо.

I12: До війни, як і у всіх інших фермерів, було недостатньо коштів на утримання поголів'я, відсутність підтримки з боку держави.

ФГД-1_Василь: У сільському господарстві проблеми завжди були, є і будуть. Тому що є такі проблеми, які залежать від нас, а є такі, які від нас не залежать. Крім природи, найбільше проблем завжди створювала держава.

ФГД-3_Ч2: Якщо буде таке, як до війни, наприклад, мені на 600 тисяч гривень дали податкового зобов'язання. Але в законі чітко написано, хто звільняється від сплати податків. Ми в податкову пишемо відповідь, нас ігнорують, подаємо позов до суду, а адвокат каже, що якщо немає 10% від цієї суми, то можна до суду і не звертатися. Знаходимо цю суму, знову звертаємося до суду і виграємо його, а 70 тисяч уже немає. Адвокат пішов на поступки, взяв менше на 10 тисяч, але 60 тисяч гривень у нас немає. Тобто, коли тебе весь час смикають цими податковими зобов'язаннями, коли ти хочеш працювати відносно чесно, наскільки це можливо, то просто України не буде після війни, навіть, якщо це буде перемога.

ФГД-9_О: Темний ринок. Він не фіксується, не обліковується, доходів не приносить. Легальних господарств дуже мало. 80 % працюють «в темну». Тобто, він ні доходу, нічого не приносить.

Суттєвими проблемами залишались податкові аспекти, особливо труднощі пов'язані з адмініструванням податку на додану вартість (ПДВ).

ФГД-3_42. Я розшифрую. Це якщо я в січні продав свою продукцію на 1 млн грн, і в мене сформувалося зобов'язання перед податковою 20%. Якщо у мене немає податкового кредиту, то зобов'язання 20 %. Значить, я 20% маю віддати державі. Але, щоб не віддавати, фермер починає щось собі придумувати. Наприклад, він продає продукції на сто тисяч і на цю суму щось собі купляє. Таким чином, це ПДВ в нього перекривається. Тут продав – податкове зобов'язання плюсове, а як він купляє – значить податкове зобов'язання мінусове. І воно одне перекреслює і нічого не треба платити. А якщо я, наприклад, купив більше, ніж продав, то в мене формується мінусове податкове зобов'язання. Тобто, мені вже держава винна. Якщо держава винна, вона вже мені нічого не платить. Воно просто в мене акумулюється. А коли я продав, і я вже винен державі, то маю до кінця місяця їй заплатити, бо буде штраф.

ФГД-3_41. Якщо ти платник ПДВ, то маєш бути бухгалтером. Це мені треба бухгалтера наймати, щоб кожен місяць звітність здавати? Прийміть постанову, в якій має йтися про те, скільки сплачувати за 1 гектар землі і я платитиму. У мого прадіда було 60 гектарів землі. Бабуся розповідала, що за податок на землю вони платили коштами, вирученими від продажу бичка. Я думаю, що в нашій районній асоціації фермерів, крім кваліфікованого юриста, треба мати ще й свого кіллера. Адже там працюють такі виродки, яких ще й захищає держава. З бандитами мені легше боротися, ніж з чиновниками.

ФГД-8_42: Да, не просто підфуричити-підкорегувати. Как мой коллега уже сказал, насчёт бюро экономической безопасности, я считаю, что вообще НДС - это чисто налог на воздух, проценты за проживание в нашем государстве, на эту добавленную стоимость. Из ниоткуда это берётся, и в никуда девается. При этом налоговики ещё и "нагибают", когда пытаешься уменьшить свои суммы к оплате. Соответственно, налоговики "нагибают": - Нет, этого нельзя. Я бы этот налог, просто-напросто, отменил бы, а оставил подоходный от прихода на счёт, как "единщики". Это было бы комфортней, реально комфортней. Меньше проблем и меньше головной боли.

ФГД-8_41: Я тоже хочу добавить. Во-первых, НДС был придуман в Европе, как налог уменьшающий производство, сдерживающей кризис, в сфере производства, чего нам, явно не нужно. То есть, этот налог изначально уменьшает производство. Например, в Америке нет НДС и ничего страшного. Во-вторых, налоговая придумала абсолютно гениальную схему начисления штрафов, без всякого суда. Она просто блокирует налоговые накладные, и человек становится должен. А доказывать, что он прав, это надо потратить 3 года. Такой системы нет нигде в мире, только у нас. И последствия мы расхлебываем, потому что Украина достаточно медленно росла. Вот и всё. То есть, НДС надо отменять. Эту систему вообще надо убрать, эти компьютеры разбомбить. Это только ущерб один.

Потенційне російське військове вторгнення почало генерувати нестабільність та проблеми в країні завчасу до лютого 2022 року. Значна частина фермерів відчула нестабільність в країні ще задовго до повномасштабної російської агресії.

I4: *В принципі, якщо можна так сказати, перед війною у всіх були проблеми з тим, що була нестабільність в країні. Взагалі-то люди дуже хвилювалися і були нажахані тим, що до цього усе готувалося, але, як з'ясувалося, усі наші тривоги виправдалися.*

Окрім цього, дрібні та середні фермери також скаржились на неможливість конкурувати з крупними агрохолдингами, які користуються своїм становищем та зв'язками з владою.

ФГД-2_Віктор: *- Де суд? Немає суду - війна. Немає нічого. Потрібно законом ввести так, що коли, наприклад, я хочу і маю можливість і здоров'я обробляти 100 чи 200 гектарів землі, щоб я міг взяти і працювати. Не так що, холдинг забрав 150 чи 200 тисяч землі, а нас усіх решту виштовхують. Ну, що це таке? Уся Польща, Америка тримається на фермерах, а тут - на магнатах.*

Загалом, тематика корупції є дещо ширшою, аніж тільки зловживання великих агрохолдингів, які мають доступ до влади. Деякі учасники вказували на корумпованість як місцевих органів влади, так і центральних, які б мали якісно регулювати процеси сільськогосподарського підприємництва.

ФГД-1_В: *Губернатор також взявся допомагати, сорок відсотків "відкату" взяв. ХХХ пішла, вірніше не ХХХ, а її фірма, яка побудувала тут три біогазові заводи, ще один четвертий недобудований залишили. Зараз вони взагалі пішла з ринку, пішли в інші країни. Вона зараз працює з Молдавією. Молдавія, Румунія. Чому тютюнова фабрика пішла з України? Тут тільки для України виготовляють. Раніше Прилуцька фабрика виготовляла продукцію для всієї південно-східної Європи, для всіх Duty free по світу і для України також. Сьогодні їхня продукція тільки для України. Київський офіс, а це 9-типоверхова будівля, усі переїхали працювати в Румунію. Одним словом - корупція.*

Для українського сільського господарства характерна висока залежність від імпорту: техніка, запчастини, добрива, інколи окремі види саджанців були переважно закордонні.

I10: *Так, звичайно, залежить і, в деякій мірі, напряму. По-перше, ті машини на яких ми їздимо і запчастини до них іноземного виробництва. По-друге, трактори, які задіяні в обробці виноградників, також імпортні.*

Попри велику кількість проблем, значна частина фермерів вказує на те, що галузь загалом динамічно розвивалась. І хоч з труднощами, фундаментальних та невирішуваних проблем не виникало. Підприємства поповнювали технічні засоби, застосовували нові технології ведення сільського господарства та намагались розвиватись у довгостроковій перспективі.

I8: *Скоріше за все, якщо можна так сказати, ми хотіли збільшувати об'єми, старалися отримувати якісне зерно. Не завжди виходило, так як хотіли, але, все ж таки, діставали хороші добрива, насіння.*

I33: У нас є фермерське господарство, на якому ми навчаємо студентів. Є нова, іноземна техніка, 750 га земельний банк. В останні роки ми придбали трактори John Deere 8530 та 6135. Ми дуже інтенсивно розвивались – придбання іноземної сільгосптехніки у навчальне господарство, без додаткової допомоги держави це, я думаю, значний показник. Окрім тракторів, ми нещодавно купили культиватор, дискову борону, оприскувач.

ФГД-1_Світлана: На тому рівні, який був у нас, то можна сказати, що все було добре. Окрім того, якщо, наприклад, ми хотіли розвиватися, то були проблеми з людьми. Тому що зараз ніхто не хоче йти працювати на землі, і плюс кредитування.

ФГД-5_Василь: У порівнянні з тим, що коїться зараз, можна сказати, що ніяких проблем не було. Працювали і все. Як казали мої хлопці: - Ми жили, і ми не знали, що ми жили хорошо.

Типові способи організації експорту с/г продукції дрібними та середніми фермерськими господарствами до повномасштабного вторгнення Росії

Значна частина агропідприємств до війни працювали переважно на експорт. Транспортування, найчастіше здійснювалось морським транспортом.

I19: На експорт йшло 98% продукції. Ще 2% йшло на олійні у Казанці та Кривому Розі, які здебільшого також експортували соняшникову олію.

I7: Так. Через Одесу, на порти возили. Звідти вже на експорт усе йшло.

I29: Все йшло на експорт. 100% сировини. Власним транспортом возили все у порти Миколаєва та Одеси.

I30: На експорт йшло близько 80%. Я наймав вантажні машини, своїх фур у мене немає. В основному, возили все на Нібулон. Інше роздавав пайщикам, продавав на млини та олійні.

Водночас, практично ніхто не здійснював зовнішньоекономічну діяльність самостійно. Дрібні фермери організовували експорт переважно через посередників- перекупщиків, які закуповували товар і вже самостійно займались його експортом та реалізацією. Такий спосіб діяльності притаманний для більшості дрібних агровиробників, які не мали можливості чи бажання самостійно організувати процес реалізації всередині країни і здійснювати зовнішньоекономічну діяльність. Основною проблемою тут виступала втрата частини потенційної вартості товару при викупі продукції посередником.

ФГД-2_Віктор: - Такі як ми займаємося лише через посередників. Безпосередньо на пряму можуть займатися лише великі магнати.

ФГД-2_Микола: Уся сільськогосподарська продукція, яка тут вироблялася, процентів на 80% була експортного спрямування. Ніхто з нас безпосередньо на пряму із закордонними покупцями не працював і зараз не працює. Як колишній директор маленького переробного комбінату, я це кажу з повною відповідальністю. Чи то великі, чи маленькі агрокомпанії, усі працюють на порти через людей, які сидять і тільки носять гроші туди-сюди.

ФГД-1_Микола: - Звичайно, продукція на експорт ішла. А логістика була яка? Приїхали перекупщики, які називають себе ФОПами, раніше це були спекулянти, зараз усі стали ФОПи. Приїхав до мене купив, через десяті руки перепродав і все. Він уже має собі «навар»-прибуток.

ФГД-5_Олександр: Дивіться, справа вся в тому, що заключається експортний контракт, і там ціна фіксується. Там ціна плюс-мінус адекватна. А всередині країни все втрачено. В моменті вони, посередники, можуть заробляти і 30 відсотків, інколи може навіть 35. А в іншому випадку можуть і в мінус 10, якщо їм потрібно "добити" контракт. Тобто, відсотків 25 вони стовідсотково заробляють. Але, так однозначно не можна сказати, скільки вони заробляють.

Частина дрібних та середніх фермерів уникала одного ланцюжка посередників, і продавала продукцію трейдерам в порту чи на елеватори (однак, по суті, все одно користувались посередницькими послугами).

ФГД-1_Василь - Ні, тільки зерно. Увесь соняшник ми три роки продавали ХХХ на ХХХ. Кукурудзу також продавали великим трейдерам в порту, тому що були великі об'єми. З пшеницею так само.

117. Десь 80% здавали на місцеві елеватори, потім вони вже відправляли сировину на експорт у порти, а усе інше це місцеві олійні.

118. Ми продавали все на елеватори, а вони вже через порти вивозили сировину закордон.

ОЦІНКА ВТРАТ ДРІБНИХ ТА СЕРЕДНІХ АГРОПІДПРИЄМСТВ У ЗВ'ЯЗКУ З ПОВНОМАСШТАБНОЮ РОСІЙСЬКОЮ АГРЕСІЄЮ

Практично всі опитані фермери серйозно готувались до повноцінного сезону – запаслись необхідними матеріалами, добривами тощо. Водночас, такий стан справ, хоч і характерний для більшості, але не для всіх фермерів. Також, практично ніхто не закуповував і не зберігав необхідні об'єми палива.

***І23:** Бойові дії почалися в лютому, а я починаю сіяти в січні. У мене була частково посіяна розсада. Звичайно, спочатку була невизначеність, чи потрібно щось робити. Але ми готувалися до повноцінного сезону.*

На територіях де точилися (або нині точаться) бойові дії, практично всі фермери зазнали суттєвих матеріальних збитків. Це втрата техніки, яку знищили російські окупанти під час захоплення територій і скорочення сільськогосподарських площ, внаслідок мінування чи неможливості обробити. Поширеними проблемами є втрати вже засіяних площ, руйнування об'єктів комерційної інфраструктури тощо. Якщо втрати на звільнених територіях (Київська, Сумська, Чернігівська області) є значними, то на тих територіях, де досі точаться бойові дії, наприклад, Херсонська та Миколаївська області, найімовірніше є катастрофічними, оскільки зараз навіть не можна підрахувати збитки. Такий рівень втрат, ставить під сумнів питання виживання і відновлення фермерських господарств.

Окрім цього, у частини підприємств є втрати персоналу – деякі працівники пішли до лав Збройних Сил добровольцями, або ж були мобілізовані. Працівники-жінки, у багатьох випадках, залишили територію нашої країни та виїхали за кордон.

***І2:** По-перше, так, у техніці є втрати. Є така техніка, яка повністю розбита, є та, яку просто забрали і вивезли, одним словом, вкрали. Також є заміновані території, то ж і відповідно неможливість на них ведення посівних робіт. Є і втрати в людському факторі. Деякі працівники пішли воювати на фронт до лав ЗСУ, деякі пішли в тероборону. Практично всі жінки евакуйовані за кордон. ... Ми зараз чекаємо розмінування. І ще можна додати те, що немає техніки, тому що виникли проблеми з паливом.*

***ФГД-6_Олексій:** Ми розуміємо, що ніхто не піде розмінувати ячмінь, пшеницю чи будь-яку іншу культуру, коли у тебе по пояс стоїть зелена маса, і ти не знаєш, куди ступити ногою. Ніхто не піде на такий ризик.*

***І3:** Щодо людей, то можна сказати про те, що зараз іще не всі повернулися з евакуації. Щодо втрат, саме робітників, то, знову ж таки, дуже багато хто ще не повернувся, ще немає з ким працювати. Щодо загиблих, то я не знаю, цієї інформації у мене немає. Щодо техніки, то техніку або вкрали, або вона розбита. Але, все ж таки, щось залишилось. Та, якщо брати в основному, то її практично майже немає. А щодо земельних ділянок, то на даний час ними користуватися неможливо, тому що іще не всюди проведено розмінування. Тобто, зараз нічого робити не можна, допоки влада не дозволить на цій землі працювати.*

***І4:** У нас усе було "свіже", сучасне. Ми оновлювали старе обладнання, купували і нове, але зараз, на жаль, воно пошкоджене і непридатне до використання.*

I5: Ні, в цьому плані, поки що все гаразд. Щодо техніки, то поки що нічого не втратив, поки що все на місці стоїть. Трактор стоїть, усе стоїть на своїх місцях. Уже навіть трошки і обсіялися. Соняшник посіяли, якраз сьогодні закінчили. Зернові ще із зими посіяли, оте що зимове насіння. Звичайно, я все розумію і розраховую, що урожай в цьому році буде набагато менше ніж у минулих роках. Плюс до того всього, ще й бахчевих культур, а це гарбузи, кавуни, диня - взагалі буде дуже маленька площа. Чесно кажучи, у порівнянні з минулими роками, то це зовсім нічого.

I12: Та ми практично взагалі все втратили. Російські окупанти розбомбили повністю всю ферму, увесь корівник. Майже все поголів'я загинуло. У нас тепер немає ні будинку, нічого немає. Поцестило в тому, що сім'ю вчасно вивіз. На сьогодні відсутня будь-яка можливість продовжувати роботу в даній галузі, розвивати цю сферу, оскільки потрібно абсолютно все відновлювати практично з нуля.

I16: Так, повністю все знищено і зруйновано. Частково, може десь фундаменти залишились від господарських будівель.

I23: У техніці втрати є. По-перше, це трактор John Deere 8370R. Якщо ви були в окупації, може, ви бачили його в центрі, коли виїжджали. Він стояв у центрі, розбитий, розвалений. Далі: акумулятори вкрадені майже з кожної техніки, магнітоли, побиті вікна, злита солярка, понівечена електроніка, вибиті ворота. Зерно ніби все ціле.

ФГД-4_Ч1. У фермерському господарстві, де ми винаймали техніку, там стояла їхня бригада, рашистів, вони побили техніку – два МАНи розкурочили, а третій забрали з собою. Побили зернові комбайни.

ФГД-4_Ж. Втрата техніки? Ну як я раніше сказала, що два потужних підприємства на території громади. Теж малося багато техніки. В результаті бойових дій, протягом місяця, було дуже багато знищено. Ми, як орган місцевого самоврядування, займалися обстеженням будівель. Створена комісія. Можу сказати по одному з підприємств, яке ви проїжджали, бачили на початку села. Дуже постраждало. Близько 30 одиниць техніки знищено, дорогої техніки. Якраз перед посівною ця техніка знищена.

I27: Під Бородянкою. Техніку винесли, всі магнітофони покрали, попрострілювали кабіни, вкрали акумулятори. Такі справи. Зараз відновлюємо, виходимо в поля.

Там, де бойові дії не відбувались, очевидно таких пошкоджень немає. Однак, для сільськогосподарських виробників, на умовно безпечній території, перший етап війни також не минув без збитків. Супутні проблеми переважно пов'язані з вкрай нестабільною ситуацією в країні та неможливістю працювати у повному обсязі. В окремих випадках це навіть призводило до втрати врожаю.

I1: - Прежде всего, к сожалению, мы потеряли урожай. Потому, что еще до того, как началась война, в этом году и так были проблемы с топливом, а после того как началась война, то к нам не смогла приехать логистика, не приезжали фуры, и у нас пропал урожай. Это ранний огурец.

Особливості зміни поточної роботи дрібних та середніх аграрних підприємств.

Фактично всі агровиробники були змушені змінити свою діяльність після російського вторгнення. Навіть ті фермери, які ведуть свою діяльність в умовно безпечних регіонах, зіткнулися з кризою та неможливістю адекватного забезпечення критичними для діяльності засобами, наприклад, добривами і паливом. Це спричинило погіршення процесу виробництва, що в майбутньому призведе до зменшення врожаїв та загального результату.

Зміна роботи торкнулась також персоналу, частина з якого пішли добровольцями до Збройних Сил оборони, або були мобілізовані. Проблемою стала також відсутність обігових коштів. Їх неможливо поповнити, з огляду на неможливість реалізації продукції (порти досі не працюють). Водночас, значна частина фермерів намагаються якось мінімізувати збитки, в рамках цього річного сільськогосподарського сезону, однак повністю цього зробити, вочевидь не вдасться.

І7: Багато чого змінилося. Наприклад, знизилися, або взагалі немає продажів зернових культур. Практично немає куди, і дуже важко здати зерно чи продати. Зараз також дуже важко стало з пальним. Десь, якось на складах познаходили залишки дизпалива. На посівну ще назбирали солярки, а як і що буде далі, не знаємо.

І14: Звичайно, змінилася. Оскільки, по-перше, те що було на реалізацію передано, я організовую поставки у ресторани, я реалізовував до війни. Ну, а ви розумієте, що на цей час, такі заклади не працюють. То в мене, таким чином, різко впали показники, десь на 80%, реалізація продукції.

І19: Дуже проблематично з реалізацією нашої продукції. Ми не маємо надходження коштів, через що не в змозі повною мірою платити податки та заробітну плату. Порти не приймають сировину. Ціна на соняшник дуже низька – на 30% нижче, ніж її собівартість. Тому, ми змушені продавати тогорічний врожай зі значними збитками.

ФГД-7_Ярослав: 70 процентів оптових ринків, на даний час, за цих три місяці війни, просто не діють. Харків, Запоріжжя, Копані, одним словом, увесь схід, який у нас забрав 70 відсотків нашої продукції. Тридцять відсотків залишалося тут, у Західній Україні, все решта ішло туди. А зараз воно не діє.

ФГД-1_Василь: Швидше всього так. Можливо, у Чернігівській області 500 гектарів ми не будемо обробляти, але втрати великої не буде. Тому що восени ми добрали 300 гектарів землі, яка в минулому році у нас не була зареєстрована. От і вийде що в нас мінус 200 гектарів. Але ж ми добрали біля Бобровиці чорнозем, а пісок, який в Козелецькому районі, оброблятися не буде, той, що біля військового полігону Десна. Втрати невеликі будуть, але, на об'ємах сім з половиною тисяч гектарів, там мінус 200, у порівнянні з минулим роком, мінус 200 чи 300, це не значні втрати. От в Сумській області, там половина землі не буде оброблятися.

ФГД-8_41: Во-первых, у нас очень много людей из трудового коллектива ушли в армию. Естественно, как бы от этого никуда не денешься. Поэтому, возникли сложности с рабочими, инженерами и остальными людьми. Это первое. Второе, очень большая проблема с логистикой. Особенно в марте, когда было это безобразие, невозможно было куда-либо поехать, невозможно было доставить топливо. Сейчас этот вопрос, слава Богу, решён.

Основною проблемою більшості фермерів, які продовжують чи відновлюють свою роботу, очевидно є війна. Вона зруйнувала ланцюжки логістики та реалізації продукції, поставки необхідних матеріалів та засобів. Окрім цього, значна частина підприємців живе у невизначеності. Обмеження військового часу, як от комендантська година, також негативно позначаються на можливості нормально працювати.

I30: Зараз основна проблема – це війна. Немає впевненості в тому, що ми скосямо те, що посіяли. Річ у тім, що до нас противник не дійшов буквально 50 км. Бої були біля Баштанки, Березнегувате. Якби його не стримали, невідомо що було б тут взагалі. Зараз противник з боку Снігурівки – це кілометрів 90. При такій відстані від противника немає ніякої впевненості, що ми будемо працювати на своїй землі у себе вдома. Друга серйозна проблема – це збут продукції. Те, що є у складах ми не можемо продати, бо порушена уся логістика. Зернові зараз ніхто не купує, соняшник скуповують по 14 тис. грн за тонну. До війни він коштував 20-21 тис. грн. Величезний дефіцит пального – немає чим заправляти техніку. Подорожчали добрива та запчастини. Є серйозне обмеження у роботі – це комендантська година, нам дозволяють працювати лише з 6 ранку до 8 вечора. Раніше ми працювали у дві зміни, зараз тільки в одну.

I23: Але незрозуміло в плані реалізації продукції, якщо говорити про зернові культури, вони експортно орієнтовані. З експортом проблеми. Взагалі, у нас майже весь дохід від зернових культур, тому є занепокоєння в цьому плані.

Логістичні проблеми – а саме блокування портів Росією, призвели не тільки до ризику світової продовольчої кризи, але й до суттєвих проблем всередині країни. Відсутність можливості реалізації своєї продукції, спричиняє до суттєвого падіння цін. По суті, фермери потрапляють у вкрай складну ситуацію. З одного боку, вона характеризується зменшенням відпускних цін на готову сільськогосподарську продукцію, через неможливість її реалізувати. З іншого боку, вона характеризується одночасним подорожчанням необхідних ресурсів та товарів для виробництва: добрив, розсадного матеріалу, палива. Все це ставить під загрозу подальше існування окремих підприємств. Вони можуть продати наявну продукцію тільки за вкрай низькою ціною, внаслідок чого отримують недостатньо обігових коштів для існування та продовження своєї діяльності в умовах швидких інфляційних процесів.

ФГД-2_Микола: Вартість свинини, живої ваги, за кілограм із 52 зменшилася на 41, корова-яловичина із 48 зменшилася на 32 за кілограм, уся птиця приблизно 60 грн за кг. ... Раніше був такий час, коли ціна була і по 80 грн за кг. ... Учора я взяв гербіцид і порівняв з осінньою ціною. В результаті - ціна піднялася у три рази. Солярка, на сьогоднішній день, я навіть не знаю. На вчора остання ціна була, 64 грн. Також подорожчала у 3 рази. Про добрива уже й мовчу, майже у 5 разів здорожчали.

ФГД-2_Віктор: Продукти харчування продають у кілька разів дорожче, а кукурудза, он просто лежить, нікому не потрібна. Немає куди її подіти. А ціна на неї знизилася, нижче плінтуса. Раніше, мої колеги вже наголошували на тому, що міндобриво коштувало 12 грн. На сьогоднішній день ціна вже 30-35 грн. Насіння також подорожчало в кілька разів.

ФГД-4_Ч1: Так, добрива, було 23 тис., а зараз 35 тисяч тонна. До війни кукурудза була 7 300, а зараз 6,5 тис.

ФГД-4_42. Фактично логістика б'є по всьому, тому що вся реалізація зернових культур практично йшла через південні порти. Зараз всі південні порти не працюють. У нас два порти, по-моєму «Південний» і ще, я вже не пам'ятаю, який – це 80% відгрузки зерна з України. Зараз тільки вони перестали працювати, зразу ціна пішла вниз.

I26: Щодо прибутку. У нас зараз по складах лежить соя, пшениця. І ми не можемо його реалізувати, тому й не можемо купити добрива, гарних засобів захисту рослин, щоб зробити більш дорожчу й ефективну технологію. А старий урожай, ми не знаємо, чи будемо його продавати та куди. Просто сіємо й думаємо, що робити. У мене зараз лежить соя, кукурудза, соняшник. Це все має стати коштами, які ми використовуємо на посівну, але не можемо продати.

ФГД-1_Микола: Звичайно порушила. Ми їздили у Миколаїв, там брали 600 грн за тону. А зараз вже 1200 грн, та, напевне, уже більше. Якщо на Західну Україну везуть, там взагалі 2000 грн. Якщо і залишиться 4000, то, як ви думаєте, є логістика? У 3 рази менше ціна. Скільки праці, ресурсу і всього іншого треба вкласти, а ніхто не бере, нікому це не потрібно, тому що не знають куди подіти.

I27: Основна – не можемо реалізувати нашу продукцію, кукурудзу 2021 року. Нічого не можемо купити, засоби захисту, паливо, добрива. У нас проблема: дефіцит фінансування. Дуже складна процедура. Ми в березні продали трошки кукурудзи. На ці гроші купуємо солярку, критичні запчастини. Зараз по засобах захисту рослин, ми заключили аграрну розписку, закриваємо питання. По добривах: у нас були напрацювання, пшеницю ми закрили. По калійних добривах, кукурудзі, соняшнику нас кредитують. Але сіємо без азотних і фосфорних добрив. Основна проблема – нема фінансування. Працюємо над експортом. Порти закриті. Стараємося продати. Те, що сіємо, думаю, відсіємося. Є ще проблема: фізично нема солярки. Така проблема. Урожай закладемо, але на максимальний врожай не розраховуємо. Якщо нас прокредитує держава, ми зробимо азотне підживлення кукурудзу й соняшник.

Варто виокремити блок проблем, який стосується нестачі палива та суттєвого зростання цін на паливно-мастильні матеріали. Це створило суттєві труднощі фермерам в рамках посівної кампанії та спричинило до суттєвого здорожчання виробництва.

I1: Главная из основных проблем, которая возникла, так это то, что очень сильно подорожало топливо, которым мы отапливали теплицы. То есть, зимой стало намного сложнее работать.

I6: Наибольша проблема зараз виникла з дизельним паливом. Почалися великі проблеми із заправкою транспорту, техніки. Ну, і ви знаєте, із насінням теж не все гаразд. Я маю на увазі, саме з якісним насіннєвим матеріалом теж є проблеми.

I8: На щастя, на нашій території не було активних бойових дій, то, як таких відчутних втрат у нас немає. Усе, що у нас було раніше - залишилося. Єдина проблема, усім зрозуміло, - це підвищення цін на посівні матеріали, на добрива, а також зараз дуже величезна проблема з паливом. Якщо, наприклад, великі агрохолдинги займаються доставкою пального, тобто, вони напряму працюють з виробниками і з поставками нафтопродуктів, то звичайному, дрібному фермеру, який обробляє до 20-30 гектар, практично неможливо купити зараз солярки. По-перше, її так просто в каністру не відпускають на заправках, по-друге, утворилися великі черги. Запаси,

звісно всі робили, але ж вони вичерпуються, тому навіть не знаємо, чи вистачить на обприскування, подальшу обробку.

I17. Дефіцит пального. Це найбільша проблема. До війни нам постачали його з Білорусі, у нас є своя бочка. Зараз шукаємо по знайомим, користуємось талонами. Добрива ми закупили ще до війни, тому з цим особливих проблем не було.

ФГД-1_Петро: - А зараз, чи є гроші, чи їх немає, все рівно. З'явився дефіцит паливно-мастильних матеріалів, а без них ти нічого не зробиш.

I10: Так, після початку війни, у нас дуже велика проблема стала. По-перше, як я уже раніше казав, це дефіцит пального. Якщо десь на заправках воно і є, то дуже дорого коштує. По-друге, із запчастинами також стало суцужно, не можна ніде дістати потрібне, тому що зараз їх не привозять, немає поставок. І, взагалі, у нас увесь регіон перебуває в депресії. Я навіть не знаю, не можу вам сказати, чи буде в нас цьому році можливість продавати виноград чи ні, ще нічого невідомо.

Іншою суттєвою проблемою є нестача якісних добрив, а також значне зростання цін на них. Ситуація ускладнюється також тим, що основними постачальниками добрив були підприємства, які розташовані або на тимчасово окупованих, після вторгнення Росії, територіях, або на території Білорусі.

I1: И сейчас также есть проблема с удобрениями, потому что все очень сильно подорожало, в несколько раз выросла цена. Если раньше мешок стоил 600 гривен, то сейчас это уже 1.800 гривен. На сегодняшний день это большая проблема.

Неможливість адекватного експорту, а також військові дії, спричинили до погіршення практично всієї логістичної системи. На сьогодні вся логістика є значно складнішою і значно дорожчою, що вкрай негативно позначається на роботі сільськогосподарських виробників.

I3: Скажемо так, вона стала дорожча. Зараз автомобільного транспорту мало, наприклад. Беруть дорожче, і доводиться чекати довше. ... У півтора-два рази стало дорожче, може навіть і більше

I25: Найперша проблема – логістика. Реалізації зараз практично немає, і звідси всі проблеми. Перемога (населений пункт – авт) була під окупацією. Але навіть те, що було розбито, знищено, ми його взмозі самі відновити, але на логістику повпливати ми не можемо. Мало пропозицій, хто цікавиться с/г продукцією. В Одесі соняхом цікавилися, але 10 тис із доставкою – набагато нижче собівартості. Ми навіть добрива й паливо не купимо. Друге питання – кредитування. До чого часу проблеми взагалі не було, бо всі банки хотіли працювати, а зараз це тільки на рівні держави. Подзвонили з Ощадбанку, на посівну – до п'яти мільйонів. Це недостатньо, але ми зможемо покрити із власного кошту. Райфайзен Банк Аваль сказав, що потрібно закрити поточні кредити, і тільки тоді розглянуть можливість кредитування. Є можливість, що з Ощадбанку швидко отримаємо кредит, але невідомо, які санкції накладе Райфайзен Банк. Але, сподіваюся, вони врахуватимуть, що зараз війна.

ФГД-1_Ч4: Сьогодні великі виробники, які і своє продавали і у дрібних фермерів скуповували, вивезенням і займаються. От саме через це від них відмовилися. Вони не знають де продати, знижують ціну, щоб хоча б щось собі заробити. От ми середній виробник, 10-12 тисяч гектарів землі, і то важко. ХХХ продав 140 тисяч гектарів землі, через те, що логістика не спроможна і не дає такої можливості вивезти зерно.

Особливості відновлення роботи агропідприємств на звільнених територіях

Очевидно, можливість відновлення роботи на звільнених територіях, напряду залежить від ступеню шкоди завданої російським вторгненням. Там, де ці втрати є суттєвими, але хоча б якась техніка залишилась, і частину територій можна обробляти, в тих місцях фермери намагаються, принаймні частково, відновити роботу. В умовно безпечних регіонах, невелика частина фермерів намагається інтенсифікувати діяльність та дещо збільшити виробництво, але такий стан справ скоріше є винятком. Значно гірша ситуація у прифронтових районах, які зазнають масованих обстрілів. Відновлення роботи там є неможливим, у осяжній перспективі.

Попри те, що респонденти переважно намагаються відновити виробництво, практично всі з них очікують суттєвого падіння результатів, внаслідок зменшення площ, спрощення технологій чи інших поточних проблем. Також, частина фермерів скоротила найманий персонал. Однак здебільшого це трапилось внаслідок виїзду співробітників чи їх мобілізації, і рідше внаслідок цілеспрямованого скорочення через зменшення кількості роботи.

Якщо війна завершиться найближчим часом, то більшість підприємців планує відновлювати свою діяльність до довоєнного рівня. Однак повернення до такого рівня може тривати кілька років. Гірша ситуація на Донбасі, де сільськогосподарський сезон так і не розпочався, і на тимчасово окупованих територіях Півдня України, де наразі взагалі немає можливості відновлювати роботу.

I1: *Мы сейчас постарались восстановиться, я думаю, что процентов на 60, наверное. Вернее, если точнее сказать, мы сейчас только начинаем восстанавливаться, пытаемся как-то это всё сделать. Если говорить о сегодняшнем дне, то мы не работаем. Сейчас мы работаем над тем, чтобы заработать, начать работать. Но, даже если мы и заработаем, то это будет все равно где-то 60 процентов от того объема, что мы делали раньше. ... - Максимум было 50 (співробітників)... У нас осталось 5 сотрудников и, я думаю, что в ближайшее время, сейчас будет в целом не больше 7. То есть, во-первых, мы просто не потянем, чтобы оплачивать за их труд, во-вторых, меньше работы стало и так далее. То есть, сейчас у нас будет максимум 6-7 сотрудников*

I6: *Десь приблизно відсотків на 20, якщо не на всі 30. (менше – А. С.)*

I10: *Коли закінчиться війна, так, ми плануємо. А на сьогоднішній день усе таке нестабільне. Я навіть не знаю, як і що планувати, зараз занадто складна ситуація. Після війни, я можу впевнено сказати: - Так, ми однозначно плануємо відновлювати свою діяльність і, я думаю, все буде набагато краще. Зараз, я не знаю, що робити, і як мені відповісти на ваше запитання.*

I11: *Приблизно, відсотків на 37-40, не більше.*

I12: *Нуль відсотків, нуль. Абсолютно нуль. Я уже казав про те, що все знищено і зруйновано. ... Щоб усе відновити до передвоєнного рівня, на це необхідно, по-перше, дуже багато коштів, а по-друге, щоб усе це налагодити, відбудувати, відновити треба не один рік. Я навіть більше скажу, не одне п'ятиріччя. Звичайно, бажання є. Я вже раніше казав, найголовніше завдання, це ми зараз намагаємося ліквідувати наслідки*

руйнувань, а потім уже будемо приймати сімейне рішення, щодо відновлення. Бажання ж звісно є, велике бажання. А от як оце все буде розвиватися, то дуже важко хоча б щось спрогнозувати. Крім того, знову ж таки повторюся, на це потрібні досить великі кошти для відновлення, оскільки усе, абсолютно все необхідно відновлювати з нуля, починаючи з фундаменту. Чи буде така можливість у придбанні, в тому числі, будівельних матеріалів, поголів'я, корму, необхідної апаратури, ліків, - це тільки по факту. Одним словом, як будуть поступати питання і накопичуватися проблеми, так і будемо її вирішувати.

113: Враховуючи нинішню ситуацію в країні, ми постаралися збільшити об'єм площі і посадкового матеріалу. ... Справа в тому, що розміри ділянки не дозволяють нам на багато розширюватися. Але, відсотків на 20-30 ми, все ж таки, постаралися збільшити. ... Ми націлені на збільшення земельного банку – це найкращі зміни, пріоритет номер один.

119: Поки ми працюємо так, як працювали. Працюємо на всі 120%. Попри труднощі. Все ж таки, варто зазначити, що нам дуже ускладнює роботу комендантська година. Всі обприскування, які ми проводимо, проходять лише за низьких температур – тобто ввечері. Нам дозволяють працювати до 20:00 (до 21:00 трактористу треба повернутися додому), тому на обприскування у нас є всього декілька годин на добу.

117. На 100%. Те, що ми планували засіяти – ми засіяли. Готуємось до жнив.

126: Посівна не міняється. Набір і кількість культур. Як сіяли, так і сіємо. Єдине – ми дещо здешевлюємо технології. Стараємося не орати, сіяти без обробітку землі, тобто технології, які дозволяють витратити менше палива. У зв'язку з цим може бути занижена врожайність

На тих територіях, де були інтенсивні бойові дії, і на яких вони зараз не ведуться, загалом характерне суттєве падіння обсягів виробництва. Але, практично у всіх випадках, фермери намагаються повернутись до роботи.

12: До війни працювало 30 людей. Також ще кількох наймали. ... Виїхало дуже багато. Зараз залишилося всього п'ять працівників, і то, це ті, хто мають функції охорони. Є ще кілька чоловіків, з якими відновлюємо тракторний стан, розбираємо пошкоджені будівлі. ... Однозначно, будемо пробувати відновлювати фермерське господарство.

12: Якщо можна так сказати, майже якщо 10 відсотків маємо, то і це дуже добре.

13: Я думаю, що не більше 20-30. І то, це при тому, що якщо далі буде все добре і якщо складуться так обставини.

13: Як в народі кажуть, як Бог дасть. Але, все ж таки, плануємо повністю відновлювати роботу. Тих працівників, які будуть доступні, плануємо повернути на робоче місце, продовжувати з ними працювати. З часом, можна буде і нових шукати. Також треба буде шукати виходи на логістику, шукати виходи на якісь кредитні кошти. Треба буде робити усе можливе, щоб поступово повернутися на той рівень, який був раніше.

I22: *Те, що ми могли, ми робимо. Автоматизуємо виробництво, дистанційна робота. Усі продовжують працювати, незважаючи на те, за кордоном вони чи у Львові. Бухгалтери віддалено, система керування також. Нема внутрішнього ринку – пішли за зовнішнім. Навіть їздимо за кордон, щоб шукати нових клієнтів. Глобально, й так багато робиться: податковий пресінг зняли на час війни, преференції по експорту з'явилися, імпорт без контролю на кордоні, це достатньо велике полегшення роботи в порівнянні з тим, що було.*

Якщо детальніше говорити про персонал, то більшість підприємців зберегли своїх працівників, однак є й зворотні ситуації. Як уже було зазначено раніше, в окремих випадках фермери були змушені скоротити частину трудового колективу, або зменшити заробітну плату. Також, є багато випадків вступу працівників до лав Збройних Сил, територіальної оборони чи мобілізації. Інша важлива тема – в багатьох випадках робота в полях зараз небезпечна, оскільки не всі сільськогосподарські угіддя наразі розміновані.

I1: *Нет, никому ничего не угрожает. То есть, в плане безопасности, единственное, о чем могу сказать, так это те, кто призывного возраста. Их постепенно призывают в военкомат. А какой-то другой такой прямой угрозы пока что нет.*

I2: *Люди ніяк не захищені, і люди також бояться виходити на ті поля, де велися бойові дії.*

I3: *Є потреба у працівниках, тому що зараз дуже багато наших співробітників перебувають на фронті, в теробороні або в лавах ЗСУ. А якщо говорити про жінок, то вони виїхали за кордон або в інші більш безпечні області.*

I7: *Практично всі залишилися. Найманих працівників ми не звільняли, от тільки 3-х чи 4-х чоловіків від нас забрали в армію. Ми нікого не звільняли, і загалом, всі залишилися на своїх місцях.*

I18: *Закордон ніхто не виїхав. У Збройні Сили пішли два хлопці: один доброволець, одного призвали. Нікого не звільнили, навпаки, декілька людей добрали.*

I19: *У техніці втрат, на щастя, немає. Але багато наших працівників, відсотків 30, пішли на фронт. Деякі знаходяться у гарячих точках, деякі на блок-постах, хтось у резерві. Зараз багато працівників ми залуцаємо серед біженців з сусідніх районів: Снігурівського та з Херсонщини.*

I33: *Переводимо працівників на 2/3 заробітної плати, урізаємо зарплату настільки, наскільки можливо. Люди працюють, ставляться до цього з розумінням. Коли ми виїжджали в поле, то я телефонував нашому селищному голові – він сказав що можна працювати спокійно, замінованих територій навколо Казанки немає. Нам пощастило, що ми вчасно провели тендери на закупку пального та посівного матеріалу. Поки запасів вистачає, люди налаштовані на перемогу і на аграрному фронті.*

ФГД-1_Василь: У нас декілька чоловік пішли служити в армію. Виконавчий директор був евакуйованься у Західну Україну, але на посівну приїхав. І агроном також повернувся з Хмельницької області. Всі решта на місці, крім тих, хто пішли в армію. Інженер по трудомістким, слава Богу, його прогнали з армії. Сказали, подивись у паспорт, і відправили додому. Чоловік зі своїм сином дуже рвався воювати. Син пішов служити добровольцем, і він разом з ним. Коли території деокупували, його повернули додому. Це саме та людина, якої мені дуже не вистачало б.

Стосовно валютних обмежень, то більшість опитаних фермерів не стикнулись з особливими труднощами у цьому аспекті.

12: Ні, я не сказав би, що валютні обмеження якось вплинули. Ми практично не залежали від валюти.

17: Можна сказати, що так, трошки вплинули. Тому що, з того зерна, яке ми возили на порти, а нам були винні кошти і ще не віддавали, не розраховувалися з нами. Але, обіцяють віддати. Це те, що стосується валюти. З гривневими коштами, то, начебто, таких суттєвих проблем немає.

НЕОБХІДНА ДОПОМОГА ВІД ДЕРЖАВИ ДЛЯ ДРІБНИХ ТА СЕРЕДНІХ ФЕРМЕРІВ

Одним з основних запитів залишається дерегуляція та спрощення адміністрування податків. Значна частина респондентів вважає, що держава має мінімально втручатись у сільськогосподарську сферу.

ФГД-5_Василь: У нас все так зарегульовано, що дуже складно у цьому розібратися. Ви розумієте. Припустимо, велика фірма, навіть така, як я середня, ми ще можемо собі дозволити найняти кваліфікований персонал - бухгалтера. Хтось інший, дрібний фермер, не зможе цього собі дозволити, тому що хороший, кваліфікований бухгалтер, менше ніж за 50 тисяч грн у місяць не буде працювати. Дрібний фермер таку зарплату не заплатить. ... Ми платимо загальний податок, і ПДВ, і податок із видобутку надр, ми платимо водопостачання, ми платимо податок на землю, орендну плату на землю. Це я уже 5 назвав?

I27: Найбільша – щоб не заважала. Допомога, кредитування – добре, але хай не заважають.

ФГД-4_Ч2. Я думаю, що проблеми суттєві, і потрібна допомога з боку держави – в системі оподаткування навести лад, не робити заяв, що потрібні будуть додаткові перевірки підприємств і т.д., а навпаки, зараз потрібно дати можливість аграрному бізнесу, який дає порядка 15% у ВВП країни, дати можливість, що в зв'язку з тим, що пройшли скорочення посівних площ по Харківській області, по південній частині нашої країни, то тут потрібно дати можливість відсіятися і допомогти. Допомогти і в системі оподаткування, допомогти з кредитами, допомогти з логістикою

ФГД-4_Ч2. Та я думаю, що в принципі на сьогодні держава мало втручається. І краще би не втручалася

Фінансова підтримка з боку держави є важливою, але на неї розраховує невелика частина фермерів.

I25: Ну, у податковій системі є деякі зміни. На період війни. А для нас те, що держава надає фінансову підтримку, це вже багато означає. Єдине – щоб не затягувалося оформлення. Тому що той пакет документів, який ми надавали, затягує процес до трьох тижнів. Звичайно, треба вносити зміни, щоб воно не дуже було зарегульовано.

Лізинг техніки та доступне кредитування є необхідним для суттєвої частки респондентів. При цьому, значна частина з них все таки негативно ставиться до кредитів. Якщо сільгоспвиробники і розглядатимуть пільгове кредитування, то воно має стосуватись річної чи дворічної перспективи: коротші терміни є неприйнятними, з огляду на річний цикл сільського господарства, а довготермінові кредитні програми респонденти переважно сприймають, як «ярмо».

I1: Смотрите, основная задержка, если это говорит конкретно о нас, то, например, если бы государство нам смогло предоставить хорошую технику либо в лизинг, либо в рассрочку, то есть, по каким-то упрощенным моментам, чтобы для нас это было комфортно, это было бы очень хорошо. Мы скорее бы смогли возобновить нашу работу, и мы бы смогли этой техникой охватить большой участок работы. И ещё, необходимо с топливом как-то этот вопрос урегулировать, потому что, если будут очень высокие цены на топливо, то, я вообще не знаю, как аграрии, на самом деле, будут запускать раннюю продукцию.

ФГД-11_Ч5. Нулевая ставка... Нужно минимум хотя бы на год, как это 6 месяцев? Если человек взял кредит на 6 месяцев, это ему уже петлю повесили на шею.

ФГД-1_Микола: Сьогодні фермеру та іншим сільгоспвиробникам дають безпроцентний кредит на півроку. Я ще не встиг виростити і зібрати врожай, а мені уже треба віддавати кредит. Де кошти взяти? Якби держава подумала над цим питанням, то треба було давати довший термін. Наприклад, щоб можна було погасити після збору врожаю, або і до кінця війни не повертати. Або ж, як варіант, ще на півроку чи навіть на рік продовжити, для того щоб я його продав, чи десь подів і взяв гроші.

I3: Я думаю, що все це має бути в цілому, разом. І фінансова підтримка, і якісь кредитні канікули, а може навіть і звільнення, чи часткове звільнення, від оподаткування. Можна також запровадити канікули щодо податків на пару місяців. Має бути забезпечення сировиною, яку можна придбати за адекватні кошти.

I14: Я думав про це, і не один раз. Тому що, є дуже цікаві преси для винограду, там же у Франції.

I6: Непогано було б отримати підтримку від держави. Наприклад, щоб легше було діставати паливно-мастильні матеріали. Ну, і звичайно, щоб можна було взяти якийсь хороший кредит, і щоб можна було купити якийсь більш-менш надійний тракторець, аби полегшити собі роботу.

I27: Нам потрібен кредит. Щоб ми купили добриво, паливо, платили зарплату.

I2: Якщо буде допомога від держави, будуть доступні кредити, то я думаю зможемо.

Частина респондентів є прихильниками державного регулювання цін, як на паливо-мастильні матеріали, так і на реалізацію готової сільськогосподарської продукції.

I8: Я думаю, що треба налагодити ситуацію по врегулюванню цін на продукцію, тому що вона має бути фіксована. Я говорю в плані того, щоб ми щось могли закуповувати, щоб був адекватний ринок збуту. Ще можна підняти питання про техніку, і щоб це було в таких об'ємах, щоб можна було провести посівну компанію. Добре було б, щоб все ж таки, десь зафіксувалося, що ми займаємося землеробством і це нам не для реалізації, а щоб забезпечити всі наші потреби.

I5: Справа в тому, що збувати є куди, із цим ніяких проблем немає, перекуп на елеваторах і в нас теж забирає. От тільки хотілося б, щоб держава у нас забирала напряму. Якщо зерно на елеваторі коштує 200 доларів, це я вам приблизно ціну кажу, розумієте. Я ж дивлюсь і моніторю ціни на елеваторах, все ж таки, на вулиці 21 століття, а вони, перекупщики, приїжджають і забирають по 135 – 140. Розумієте, на скільки зменшується вартість. Якби ж так було, щоб держава приїхала до мене і забрала в мене напряму по 200 доларів, або, наприклад, лізинг на солярку... я б спокійно собі взяв би за ці гроші добрива наполовину, або ж запчастин до техніки. Тоді буде не по 3 тони пшениця в машину сипатися, а по 5, або й по 6. Ооо, уже і для країни, і для мене особисто буде хорошо. Я так вважаю. Це моя така думка. Розумієте, раніше, коли я у Побужжі працював, усе йшло на розвиток, усі добрива були, пшениця у нас на кузов машини сипала по 80 - 100 тон з гектара. Не так як зараз.

I5: Я вам наведу такий приклад. От візьмемо пальне. Солярка коштує приблизно 40 грн. Розумієте? А от якби держава врегулювала ціни і відпускала мені по 20 грн, на своїй плечі взяла 20, а решту 20 я уже б заплатив. Візьмемо, наприклад, добрива. Та ж селітра, на даний момент, коштує майже 30000 грн, десь приблизно будемо рахувати 28000-30000 тисяч грн. От якби розділити на пополам, то взагалі було б добре і красиво. Далі, запчастини до техніки, ті ж самі питання і проблеми. Оце все, що я вам назвав, хоча б наполовину держава розділила і фермерам пішло.

I19. Щодо законодавчих змін, то я вважаю що дуже добре зробили запровадивши 7% ПДВ, тим самим знизивши ціну на дизель. Але, повторюсь, дуже велика проблема у відсутності цього дизпалива.

Вирішення проблеми низьких відпускних цін та нормалізація виробництва, на думку фермерів, можливо тільки з розблокуванням роботи портів. З іншого боку, це завдання, яке не може бути реалізовано тільки Україною. Фермери також сподіваються на організацію експорту збіжжя залізницею, однак розуміють і те, що це малоімовірно. За допомогою залізниці не можна буде забезпечити весь необхідний масштаб перевезень, оскільки ні українських, ні європейських ресурсів для цього недостатньо. Проблема також збільшується відсутністю уніфікації стандартів колій між Україною та ЄС.

I31: Терміново забезпечити експорт зерна через порти, бо залізною дорогою ми це не вивеземо. Ми возили зерно у Одесу, Миколаїв, Херсон. Через місяць нам не буде де зберігати новий врожай.

I27: Агробізнес за рахунок конкуренції встав на ноги. Нам потрібні кредити і коридори з експорту продукції. Питання треба вирішувати на рівні держави. Порти закриті, все стоїть.

ФГД-1 Василь: - 80 відсотків вивозилося через порти, а сьогодні портів немає. Дивіться, ХХХ", ХХХ.. Він експортував свою продукцію у Євросоюз, найбільший асортимент глазуrowаних сирків у світі випускає. Він як експортував свою продукцію раніше, так і експортує сьогодні. Тому що він возив машинами. Сьогодні, стало трохи складніше, по кілька діб машини стоять у пробках, але вони їздять, возять і це все йде за кордон. Зараз, практично, "збився" увесь експорт м'яса. Сьогодні араби наладили відносини. Раніше вони не брали у нас бичків, це яловичина. А вже на цьому тижні зателефонували і домовилися, що забирають бичків, їх у Бориспільському районі договують. Вони уже налагодили маршрут. Тепер не в Одесу будуть машинами возити, а домовилися з румунами, що будуть прямувати одразу в Румунський порт, а далі вже туди, куди вони возили. В Ліван чи ще куди там далі. ... Ми своє здаємо, але це не дуже об'ємний товар. А самий об'ємний товар це - зерно. Просто, залізниця зараз не може перевезти ті 80 відсотків, які йшли через морські порти. От саме через це і виникла така проблема. Щоб купити зерно, там уже чекають. Вже все налагоджено, є посередники, які цим займаються і можуть купити.

ФГД-1 Сергій: Той же Євросоюз "повіджимали" російські і білоруські вагони, але нам цього буде недостатньо. Вони повинні нам більше надати, бо це в їхніх інтересах. Навіть цими вагонами допомогти. Нехай це буде десятки тисяч вагонів, тому що порти закриті.

З інших побажань, які висловлюють фермери – це врегулювання та затвердження сертифікатів на окремі типи продукції, наприклад, бджільництва, для розблокування експорту нішевих сільськогосподарських товарів.

120. *Особисто ми ні, поки що не плануємо. У нас поки немає такої великої потужності. Ще хотілося б, щоб на державному рівні були прийняті і затверджені дозволи на сертифікати міжнародного зразка нашої продукції бджільництва. Це потрібно для того, щоб коли будуть великі партії продукції, ми могли вільно, спокійно і впевнено експортувати нашу продукцію за кордон. Хоча, цей мед, який ми здаємо, у нас купують невеликими партіями, десь мабуть є підприємство, яке його реалізовує і, я так розумію, він також іде на експорт. Дуже хочеться, щоб люди у країнах Європи, може десь в Канаді, може навіть аж в Америці поспробували, скуштували, знали і визнали, що у нас найсмачніший у світі мед.*

12: *Усі ці три складових, вони всі необхідні для повноцінного відновлення роботи. Фінансова підтримка – головна, також має бути матеріальна, а ще треба подавати закон про експортну підтримку. Це теж має бути.*

Необхідна допомога від міжнародних партнерів та донорів

Значна частина респондентів потребує допомоги технікою, замість втраченої та пошкодженої внаслідок війни. Схеми надання такої допомоги можуть бути різними – від безповоротних грантів до інвестицій та пільгових кредитів.

11: *Если говорить о финансовой, то сейчас нам нужна только техника. Если будет такая возможность финансово помочь приобрести технику, или же просто помочь техникой, либо же лизинг или рассрочка, то техника нам бы очень помогла, увеличила и расширила бы объём работы.*

16: *Я думаю, що було б непогано, якби була підтримка насінням і міндобривами. Ну, і якби ж можна було взяти кредит під маленькі відсотки, то можна було б уже щось і думати про розвиток, розширення. Тому що, дивлячись на такі відсотки, як тепер, то і не хочеться зв'язуватися з кредитами.*

Окремо також варто розглянути інформаційно-консультаційну допомогу для того, щоб донести до бенефіціаріїв положення наявних та перспективних програм підтримки сільського господарства.

18: *Дивіться, особисто я знаю декількох людей, які на сьогодні хотіли б займатися фермерською діяльністю. Зокрема, особисто я, наприклад. На сьогодні, мені 25 років. Моя мрія - це розвиток господарства, це тваринницький напрямок і землеробство. Хотілося б мати більше доступної інформації по кредитуванню для того, щоб розвиватися в цій сфері. Звичайно, ми хочемо рухатися вперед, але коли така ситуація з цінами, то ми просто дуже багато втрачаємо часу. Якби був стартовий капітал, з адекватними умовами, під певні низькі відсотки, ми б розвивалися набагато скоріше. І, на сьогоднішній день, я, наприклад, судячи по собі, можу сказати: - я працюють практична сам, інколи батько допомагає. Якби я масштабувався, зрозуміло, у мене*

були б і наймані працівники, і хороша техніка, от тоді можна було б нормально займатися землеробством і тваринництвом. От, дивіться, особисто я, за першою освітою ветеринар, а за другою – агроном, маю практичний досвід як в одній, такі в іншій сфері. Хотілося б і надалі це розвивати, впроваджувати нові технології, стабільно працювати.

Окремий аспект допомоги, який потрібен українським фермерам – гранти чи пільгові кредити на інфраструктуру для вторинної переробки продукції. Вочевидь, під час військового стану, є малоімовірним запуск великих інфраструктурних проєктів. Однак опитані підприємці бачать перспективу у дрібних переробних заводах чи міні-заводах. Це дозволить суттєво збільшити подану вартість продукції та частково зменшити експортні проблеми частини фермерів.

ФГД-1_Петро: *- Я вважаю, що грант можна отримати і під зруйновану логістику. Грант можна отримати для того, щоб її відновити. Це - перше. По-друге, на мій погляд, було б дуже логічно просити у них, у міжнародній спільноті, оці всі міні-заводи, які переробляють продукцію. Я не знаю, як із м'ясом, але овочі, фрукти, решту сільськогосподарської продукції продавати уже переробленою. Це, все одно, що чистий метал, прокат продавати. А якби продавали уже якийсь виріб, то це було б добре. У них це все уже налагоджено, усе це є. Оці міні-заводи не такі вже й дорогі. Їх можуть навіть і подарувати. Або, як варіант, хтось із них може увійти сюди, на наш ринок, як інвестор, який згодом буде мати певний відсоток. Інакше, розумієш, якщо вони будуть тут продукцію переробляти, я маю на увазі, організують виробництво, то цю ж продукцію вони будуть там і реалізовувати. Тобто, вона буде там спожита. Сюди, нам, вони її не будуть переробляти. Навпаки, туди будуть переробляти. Таким чином, треба просити таку допомогу. Або ж тільки інвесторів і гранти. Гранти можна теж взяти під якесь виробництво чогось такого, я не знаю, що там із молока роблять, але, мабуть, можна і під нього взяти.*

ФГД-4_Ч2. *Проблема в тому, що відсутність переробки на території регіону, близької до господарства, все-таки позначається, тому що і вирощування соняшника, і вирощування сої і вирощування кукурудзи – воно потребує переробки. Якби була переробка, то було б значно простіше десь тут поблизу. Ну а так в основному все йде експортерам. Експортери працюють за відповідну маржу. Було би підприємство, яке займалось би переробкою на внутрішньому ринку, було би значно краще і для України, і у тому числі для нашого підприємства*

ФГД-7_Ярослав: *Ми не можемо говорити про перспективу на 2-3 роки, тому що ми не знаємо про завтра. Якщо закінчиться війна, то перспектива 2-3 роки - це відновлення України. Відновлення і створення ринків збуту. На даний момент, тобто, на два-три роки перспектив я не бачу. Принаймні, це моя думка.*

ФГД-11_Ч. *Я ще скажу. Сьогодні ті міжнародні партнери, які інвестували в переробні підприємства, які знаходилися в Російській Федерації, держава має створити умови, забезпечити і допомагати приходу цих підприємств сюди, які налагодили б ту ж саму переробку. Це – виробництво натуральних інгредієнтів – те, що сьогодні у світі в тренді. Це – виробництво амінокислот. Західна Німеччина профінансував три заводи в Російській Федерації. Це потрібно зробити тут. Для виробництва амінокислот, які становлять 70% кормів у тваринництві, треба робити тут. Значна частина із них робиться із кукурудзи. От ми говорили, що будемо кукурудзу спалювати. Навіщо*

її спалювати, якщо з неї можна виготовити амінокислоти і дати курочці. Тому це, по-перше, проведення на рівні держави великих перемовин щодо залучення сюди компаній, які б інвестували і створювали б заводи по переробці плодів, овочів і зернових культур.

Експортні плани опитаних дрібних та середніх фермерів

Більшість опитаних підприємців планують, з часом, повертатись до довоєнного режиму роботи. Також, частина з них має плани розвитку, в тому числі експорту. Вимушена евакуація окремих працівників с/г підприємств за кордон має, як це не дивно, і деякі переваги у цій ситуації. Такі працівники на місці можуть займатись питанням організації експорту.

I1: В перспективе да, мы планируем. Но, если украинский рынок съест всю нашу продукцию и наш объём будет такой, как был до этого, то мы не будем отправлять. А если украинский рынок уже не съест нашу продукцию, тогда да, будем отправлять, скажем так, излишек, но не всю продукцию.

I26: Головне – щоб налагодили логістику і збут нашого врожаю. Якщо не буде, то немає сенсу вирощувати. Найголовніше, щоб відновили або знайшли нові шляхи збуту продукції. Це в основному експорт. 70% ми експортуємо

ФГД-8_Ч1: Да, я планирую. У меня поехали люди в Европу, женщины, наши руководительницы, подписывать там контракты. Поскольку, мы находимся на границе, мы будем планировать экспорт овощей, обязательно.

Ті фермерські господарства, які були зорієнтовані переважно на східні та південні регіони України, зараз шукають альтернативні канали реалізації продукції. Деякі з них сподіваються на безмитну торгівлю з ЄС, що дасть можливість підняти відпускні ціни в Україні та уникнути великих збитків.

I22: Якщо дивитися на Україну, то найбільші мережі, найбільший попит на с/г продукцію був саме на півдні і на сході. І центр. На сьогодні на цих територіях ідуть бойові дії, або люди евакуювалися. Ми шукаємо шляхи для реалізації продукції. Орієнтуватимемося, швидше за все, на експорт. Іде інформація, що ЄС може зробити безмитну торгівлю. Якщо це буде, то це теж шанс.

I17: Зараз, нібито, заговорили про Румунію і, як начебто, можна буде туди їздити, але я не знаю, як воно далі буде. Яюсь будемо думати. Побачимо, що будуть інші робити, так і ми будемо. Звичайно, надіємось на краще, сподіваємось на те, що якнайшвидше розмінюють море, і буде все добре. Ми так само поїдемо в Одесу, в Миколаїв, будемо туди возити. А якщо нічого не зміниться, то я навіть не знаю. Будемо шукати виходи і ринки збуту на Європу, будемо розглядати різні варіанти.

ФГД-8_Ч2: Да, мы тоже планируем расширяться. Но, всё опять же таки, будет поэтапно, по чуть-чуть. Пока что только узкий семейный круг. Реализация только в нашем регионе, но планируется дальше. Да, в будущем мы хотим расширяться. Плох тот бизнесмен, который не хочет завладеть всем миром, и победить весь рынок.

Фермерські господарства часто не мають можливості самостійно займатись експортною діяльністю. Саме тому, частина з них вважає, що потрібно створити ефективні організації чи об'єднання, які зможуть проводити експортну діяльність одразу для кількох таких підприємств.

I3: На мою думку, нам треба кооперуватися. Потрібно всім об'єднуватися, створювати якусь, я вже не кажу, профспілку. Саме на цей час, саме на цей період створити організацію, яка буде займатися саме такими питаннями і проблемами, які виникли

внаслідок вторгнення ворога на нашу територію. Тобто, можливо навіть і техніку по черзі використовувати. Звичайно, я зараз жартую, але, якщо так подумати, то можна ж і так зробити. Чи створити якийсь представницький орган, який буде моніторити, запитувати про матеріальну, фінансову допомогу, навіть про донорську допомогу з інших країн, які готові нам допомагати. Це, якщо можна так сказати, в цілому і коротко.

Дехто з опитаних фермерів планують будівництво сховищ. У зв'язку з неможливістю реалізації продукції, її потрібно десь зберігати, а наявних площ та інфраструктури недостатньо. Основною проблемою для цієї діяльності є дорожнеча, тому не всі фермери зможуть зробити такий крок.

I23: *Про майбутнє. Задумуємося побудувати овочесховище, щоб не одразу реалізувати продукцію, щоб вона реалізувалася протягом зими. Думаємо про це, почнемо закладати фундамент. Досвіду немає в цьому, а це дуже дорого.*

ФГД-1_Микола: *Зараз, звичайно, є проблема в тому, що у нас досі лежить минулорічне зерно. Продавати нікуди і купувати нікому. А що далі? Врешті-решт, далі жити не буде за що. На даний час обсіялися. Для кого посіяли, поки що й самі не знаємо. Куди його подіти, також не знаємо. Прийде час збирати врожай. Теж не знаємо, як будемо збирати і куди його складати, щоб зберігати, адже склади переповнені.*

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

До повномасштабного російського військового вторгнення, в українському аграрному секторі було багато невирішених проблем, які ускладнювали його розвиток. Попри це, сектор доволі активно розвивався, модернізувався та був конкурентоспроможним.

Російське вторгнення призвело до колосальних прямих збитків: знищення техніки, зменшення сільськогосподарських площ, відтік персоналу, які продовжують збільшуватись, і наразі не можуть бути остаточно оцінені. Ще більші збитки мають супутній характер: руйнування логістики, ланцюжків постачання, блокування портів призвели до величезних втрат сектору сільського господарства.

Неможливість експорту у звичних обсягах впливає не тільки на Україну, але і на увесь світ. Попри те, що голод Україні не загрожує, неможливість реалізувати свою продукцію фермерами (через блокування морських портів) призводить до суттєвого падіння цін на неї. Разом зі значним подорожчанням витратних матеріалів, це призводить до вкрай важкої ситуації в галузі. Переважна більшість підприємств просто не в змозі проводити подальшу роботу, оскільки їх витрати є набагато більшими, ніж надходження.

В той же час, нестача українського експорту може мати навіть гірші наслідки для багатьох незаможних країн, що були одними з основних покупців української сільськогосподарської продукції. Відповідно, розблокування морських портів і експорт сільськогосподарської продукції з України є критично необхідним чинником.

Україна не здатна самостійно розблокувати діяльність портів, поки на морі існує військова загроза з боку РФ. Відповідно, таке розблокування буде можливим за умов повного знищення російського чорноморського флоту, або ж за наявності чітких гарантій безпеки з боку третіх країн, передовсім членів НАТО.

Водночас, влада та міжнародні партнери можуть покращити ситуацію в галузі сільгоспвиробництва, сприявши вирішенню кількох менш фундаментальних, але все ж суттєвих проблем. Це стосується як регулювання с/г діяльності, так і її підтримки у різних формах. Російське вторгнення болюче вдарило, як по інфраструктурі сфери сільського господарства, так і по наявних матеріально-технічних ресурсах, що потребує швидкої реакції та підтримки.

На основі проведених глибинних інтерв'ю та фокус-групових досліджень, можна виокремити наступні рекомендації.

Для органів влади

- Попри те, що нині ситуація з паливом не така критична, як було раніше, варто розробити механізми, за якими фермери зможуть купувати паливо-мастильні матеріали, якщо криза поглибиться. Як варіант, це можуть бути відсутність обмежень на продаж пального для фермерів, або встановлення вищих лімітів на продаж;
- Необхідно розробити програми пільгового кредитування або співфінансування закупівлі сільськогосподарської техніки, яка була пошкоджена або знищена внаслідок російського вторгнення;
- Унормування податкової політики Уряду стосовно фермерів. Відміна подвійного оподаткування землі через податок на землю, та мінімальне податкове зобов'язання. Спрощення адміністрування ПДВ;
- Здійснити законодавчі зміни для простішого оформлення і залучення сезонних працівників (зменшити податкове навантаження на оплату праці, задля уникнення масового неофіційного оформлення працівників);
- Створення загальнодержавної сільськогосподарської біржі, для покращення збуту продукції;
- Проведення інформаційних кампаній, з приводу відновлення діяльності ведення сільського господарства та запровадження зелених технологій у сільському господарстві;
- Надання можливостей пільгового фінансування для закупівля насіння, добрив, хімічних засобів для фермерських господарств;
- Надання максимального пріоритету для організації логістичних коридорів залізничним транспортом, для вивезення великогабаритної продукції (зерна). Формування паромно-портових маршрутів (південь Одеси).
- Організація спеціальних фінансових програм для швидкого будівництва сховищ (елеваторів) на Заході країни.
- Розширення програм низьковідсоткових кредитів для поповнення обігових коштів тривалістю від одного до трьох років.
- Співфінансування невеликих переробних заводів, задля збільшення доданої вартості продукції та зменшення об'ємів експортної кризи.

Для міжнародних партнерів та донорів

- Сприяння розблокуванню морських портів для безпечного проходу цивільних суден;
- Організація грантових програм для дрібних та середніх фермерів, кошти з яких підуть на закупівлю сільськогосподарської техніки, взамін втраченої або знищеної внаслідок російської військової агресії;
- Проведення інформаційних кампаній, з приводу європейських бізнесових практик ведення сільського господарства та запровадження зелених технологій у сільському господарстві;
- Встановлення режиму максимального сприяння експорту товарів сільськогосподарського призначення через залізничні та автошляхи.
- Співфінансування або надання пільгових кредитів для будівництва постійних або тимчасових сховищ (елеваторів) поблизу кордону України і ЄС.
- Співфінансування невеликих переробних заводів, задля збільшення доданої вартості продукції та зменшення об'ємів експортної кризи.

ГАЙД 1

ФОКУС ГРУПИ З МЕНЕДЖЕРАМИ МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ АГРОКОМПАНІЙ, ЯКІ ВЕДУТЬ СВОЮ ДІЯЛЬНІСТЬ НА ТЕРИТОРІЯХ, ДЕ ВЕДУТЬСЯ, АБО ВЕЛИСЬ АКТИВНІ БОЙОВІ ДІЇ

БЛОК №0: ВСТУП (20 хв.)

- Представлення модератора
- Пояснення теми дискусії
- Пояснення причин аудіозапису, гарантія конфіденційності
- Оприлюднення загальних правил: щирість, відвертість, висловлювання власної думки, немає правильних і неправильних відповідей. Неприпустимість «захоплення» мовного простору, терпимість до точок зору інших учасників обговорення

1) **Представлення учасників:** розкажіть трохи про Вашу компанію та діяльність в останні роки до повномасштабного російського вторгнення?

- Які сфери були пріоритетними?
- Які основні виклики та проблеми були у Вашій компанії до початку російського вторгнення?
- Яка частка з продукції Вашої компанії йшла на експорт?
- Як організовувалась логістика експорту?

ВИСНОВКИ, ЗРОЗУМІТИ: ПРОФІЛЬ ДІЯЛЬНОСТІ КОМПАНІЙ, СПЕЦИФІКУ ДІЯЛЬНОСТІ.

БЛОК №1: ВТРАТИ І ПОТОЧНІ ПРОБЛЕМИ (25 хв.)

2) Оцініть, будь ласка, по кожній із зазначених позицій втрати Вашого господарства. Поясніть, що буде легше та самостійно подолати, а що потребуватиме значних коштів та зовнішньої підтримки? Скажіть, у чому ви бачите найбільші та найменші ризики для: роботи в цьому році та для розвитку господарства у тривалій перспективі?

(для інтерв'юера: визначити, які з пунктів є пріоритетними)

	Несуттєво, можемо подолати своїми силами	Суттєво, потрібна допомога	Критично
Скорочення оброблених земель			
Втрата техніки			
Мінування земель			
Падіння цін збуту основної продукції			
Втрата обігових коштів			
Втрата ринків збуту			
Втрата логістичних зв'язків			
Втрата постачальників (насіння, добрива, пальне)			
Втрата фахівців (техніки, агрономи, ветеринари)			

3) Які додаткові позитивні та негативні чинники, не пов'язані з війною, впливають цього року на роботу вашого господарства

- Погодні умови
- Дефіцит води
- Державне регулювання: нові закони, податковий тиск
- Рейдерство/бандитизм/корупція

ВИСНОВКИ, ЗРОЗУМІТИ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ СПРИЧИНЕНІ ВІЙНОЮ, ЯКІ НАЙБІЛЬШ НЕГАТИВНО ВПЛИВАЮТЬ НА ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ. ОКРЕМО ВИЗНАЧИТИ НЕСПРИЯТЛИВІ АСПЕКТИ НЕ ПОВ'ЯЗАНІ З ВІЙНОЮ.

БЛОК №2: ОЧІКУВАННЯ ВІД МАЙБУТНЬОГО ТА ПОТРЕБИ (50 хв.)

4) Які цілі Ви ставите перед собою, своїм господарством?

- У найближчі місяці
- До кінця року
- У наступні 2-3 роки
- На більше років

5) У яких сферах Ви бачите потребу втручання держави та брак ефективної державної політики з підтримки села і таких виробників як Ви?

- Безпекова підтримка (дозвіл на зброю, тероборона, раннє оповіщення)
- Ресурсна підтримка (держ закупівлі продукції, стратегічні запаси пального, добрив)
- Інфраструктурна підтримка (доступні сховища для продукції, доступні шляхи транспортування і збуту)
- Соціальна підтримка (школи, лікарні).
- Фінансова підтримка (пільгові кредити, нульові ставки, списання боргів)
- Законодавчі зміни (податки, регулювання, дотації, прибирання посередників)
- Інша підтримка

6) Чи бачите Ви доцільність у міжнародній допомозі? В чому і на яких умовах Ви готові були її отримати?

- Фінансова підтримка
- Матеріальна підтримка
- Експертна підтримка

7) Як Ви взагалі оцінюєте ризики роботи в умовах продовження війни? Чого Ви особисто очікуєте:

- Наближення/віддалення бойових дій?
- Зростання/зменшення загрози російської окупації
- Швидкого припинення війни чи затягування війни на роки

ВИСНОВКИ, ЗРОЗУМІТИ: ПЛАНИ РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ ПЕРЕДОВСІМ НА КОРОТКОСТРОКОВУ ПЕРСПЕКТИВУ, КОНКРЕТНІ РІШЕННЯ ДЕРЖАВИ ДЛЯ ПІДТРИМКИ, ЯКІ ЗАПИТИ НА ПІДТРИМКУ З БОКУ МІЖНАРОДНИХ ПАРТНЕРІВ ТА ДОНОРІВ

ГАЙД 2

ФОКУС-ГРУПИ З МЕНЕДЖЕРАМИ МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ АГРОКОМПАНІЙ, ЯКІ ВЕДУТЬ СВОЮ ДІЯЛЬНІСТЬ НА ТЕРИТОРІЯХ, ДЕ НЕ ВЕДУТЬСЯ (ЧИ НЕ ВЕЛИСЬ) АКТИВНІ БОЙОВІ ДІЇ

БЛОК №0: ВСТУП (20 хв.)

- Представлення модератора
- Пояснення теми дискусії
- Пояснення причин аудіозапису, гарантія конфіденційності
- Оприлюднення загальних правил: щирість, відвертість, висловлювання власної думки, немає правильних і неправильних відповідей. Неприпустимість «захоплення» мовного простору, терпимість до точок зору інших учасників обговорення

1) **Представлення учасників:** розкажіть трохи про Вашу компанію та діяльність в останні роки до повномасштабного російського вторгнення?

- Які сфери були пріоритетними?
- Які основні виклики та проблеми були у Вашій компанії до початку російського вторгнення?
- Яка частка з продукції Вашої компанії йшла на експорт? Ви займалися цим напряму чи за допомогою посередників / іноземних партнерів?
- Наскільки підприємство залежало від іноземних технологій/обладнання?
- Як організовувалась логістика експорту?

БЛОК №1: ВТРАТИ І ПОТОЧНІ ПРОБЛЕМИ (30хв.)

2) Як змінилась робота Вашої компанії після початку повномасштабного російського вторгнення?

- Що конкретно змінилось?
- Орієнтовно, на скільки відсотків від довоєнного рівня Ви зараз працюєте?
- Яка ситуація з найманими працівниками? (мобілізація, виїзд, звільнення тощо).

3) Які додаткові позитивні та негативні чинники, не пов'язані з війною, впливають цього року на роботу вашого господарства

- Погодні умови
- Дефіцит води
- Державне регулювання: нові закони, податковий тиск
- Рейдерство/бандитизм/корупція

4) Які основні проблеми та виклики є у вашого підприємства зараз? (прямо чи опосередковано пов'язані з російським вторгненням?)

(для інтерв'юера: визначити, які з пунктів є пріоритетними)

	Несуттєво, можемо подолати своїми силами	Суттєво, потрібна допомога	Критично
Скорочення оброблених земель			
Падіння цін збуту основної продукції			
Втрата обігових коштів			
Втрата ринків збуту			
Втрата логістичних зв'язків			
Втрата постачальників (насіння, добрива, пальне)			
Втрата фахівців (техніки, агрономи, ветеринари)			

ВИСНОВКИ, ЗРОЗУМІТИ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ СПРИЧИНЕНІ ВІЙНОЮ, ЯКІ НАЙБІЛЬШ НЕГАТИВНО ВПЛИВАЮТЬ НА ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ. ОКРЕМО ВИЗНАЧИТИ НЕСПРИЯТЛИВІ АСПЕКТИ НЕ ПОВ'ЯЗАНІ З ВІЙНОЮ.

БЛОК №2: ОЧІКУВАННЯ ВІД МАЙБУТНЬОГО ТА ПОТРЕБИ (50 хв.)

5) Які цілі Ви ставите перед собою, своїм господарством?

- У найближчі місяці
- До кінця року
- У наступні 2-3 роки
- На більше років

5) У яких сферах Ви бачите потребу втручання держави та брак ефективної державної політики з підтримки села і таких виробників як Ви?

- Безпекова підтримка (дозвіл на зброю, тероборона, раннє оповіщення)
- Ресурсна підтримка (держ закупівлі продукції, стратегічні запаси пального, добрив)
- Інфраструктурна підтримка (доступні сховища для продукції, доступні шляхи транспортування і збуту)
- Соціальна підтримка (школи, лікарні).
- Фінансова підтримка (пільгові кредити, нульові ставки, списання боргів)
- Законодавчі зміни (податки, регулювання, дотації, прибирання посередників)
- Інша підтримка

б) Чи бачите Ви доцільність у міжнародній допомозі? В чому і на яких умовах Ви готові були б її отримати?

- Фінансова підтримка
- Матеріальна підтримка
- Експертна підтримка

7) Як Ви взагалі оцінюєте ризики роботи в умовах продовження війни? Чого Ви особисто очікуєте:

- Наближення/віддалення бойових дій?
- Зростання/зменшення загрози російської окупації
- Швидкого припинення війни чи затягування війни на роки

ВИСНОВКИ, ЗРОЗУМІТИ: ПЛАНИ РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ ПЕРЕДОВСІМ НА КОРОТКОСТРОКОВУ ПЕРСПЕКТИВУ, КОНКРЕТНІ РІШЕННЯ ДЕРЖАВИ ДЛЯ ПІДТРИМКИ, ЯКІ ЗАПИТИ НА ПІДТРИМКУ З БОКУ МІЖНАРОДНИХ ПАРТНЕРІВ ТА ДОНОРІВ

АВТОРИ

Андрій Сухарина, аналітик Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва

Андрій Барбелюк, асоційований аналітик Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, один з авторів дослідження

Юрій ГОРБАНЬ, комунікативний менеджер Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва

ВИХІДНІ ДАНІ

Фонд імені Фрідріха Еберта | Представництво в Україні 01004 Україна, Київ, Пушкінська 34

Відповідальний за друк: Марсель Рьотіг | Директор, ФФЕ Київ Тел.: +38 (044) 234 0038 | Факс: +38 (044) 451 4031

<http://fes.kiev.ua>

Замовлення публікацій: mail@fes.kiev.ua

Погляди, висловлені в цій публікації, необов'язково відображають погляди Фонду ім. Фрідріха Еберта. Комерційне використання всіх публікацій та інших матеріалів, виданих Фондом ім. Фрідріха Еберта (ФФЕ), без дозволу заборонено.

ОЦІНКА ПЕРСПЕКТИВ ВІДНОВЛЕННЯ ДРІБНОГО ТА СЕРЕДНЬОГО АГРОБІЗНЕСУ В УКРАЇНІ ТА АНАЛІЗ КЛЮЧОВИХ ЗАПИТІВ

на основі фокус-груп та глибинних інтерв'ю

Вторгнення Росії в Україну продовжує поглиблення світової продовольчої кризи. У 2021 році вартість продовольства у світі зросла на 40%, а російсько-українська війна лише погіршить ситуацію. За оцінками експертів, Україна втратить від 20% до 60% врожаю.

За результатами глибинних інтерв'ю з дрібними та середніми фермерами в Україні, профільними експертами та представниками місцевої влади сформовано цей звіт, який має на меті узагальнити найбільш типові проблеми представників сільськогосподарської сфери, а також сформулювати рекомендації для органів державної влади та міжнародних структур, задля зменшення негативних наслідків війни на продовольчу безпеку України та світу.

Під час дослідження було проведено 11 фокус-групових досліджень з дрібними та середніми фермерами, експертами і представниками місцевої влади (як в регіонах, що безпосередньо постраждали від бойових дій, так і в умовно безпечних регіонах), та 33 глибинних напівструктурованих інтерв'ю.

Фонд
Демократичні ініціативи
імені Ілька Кучеріва

FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG